

הפיראט היהודי בעל הזהות הנזילה

שמואל פאלאצ'ה היה הרפתקן יהודי בן ראשית המאה ה-17, שהנסיבות אילצו אותו לנוע בין ספרד, פורטוגל, הולנד, איסטנבול ומרוקו, ומכיוון שנשא בתוכו שורשים שונים וזהויות שונות הוא היה מסוגל לדובב אותו חלק בתוכו שהיה המתאים ביותר למצב הנתון. עתה הופיע בתרגום עברי ספר היסטוריה יוצא מן הכלל המחיה דרך דמותו של פאלאצ'ה מאה שאפשר לכנותה "מאה של התחזות"

רות אלמוג 26.10.2021 09:15

שמואל פאלאצ'ה — סוחר, שודד ים ודיפלומט בין מרקש לאמסטרדם, מאת מרסדס גרסיה-ארנל וחרארד ויכרס, תירגם מהולנדית רן הכהן, תירגם את התעודות והנספחים מספרדית אור חסון, עריכה מדעית למהדורה העברית: מירי אליאב-פלדון, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 249 עמודים

אם זיכרוני אינו מטעני, שמעתי על שמואל פאלאצ'ה לראשונה בהרצאה שנשאה פרופסור מירי אליאב-פלדון בכנס בינלאומי שנערך ביד בן צבי בירושלים בשנת 2009. הכנס, שנשא את השם "סתרי נידחים", נמשך שלושה ימים והיה רצוף הרצאות מרתקות שעיקר עניינן האנוסים. לא שכחתי את שמו של הפיראט בעל הזהות הנזילה, ומאז חיפשתי דרך להשיג את הספר שנכתב עליו כדי לדעת יותר. והנה עתה זה הופיע בתרגום עברי, והוא עשיר מאין כמוהו ומרתק, ואולי אף משנה תודעה, לפחות מבחינתי.

קראתי אותו במתח כמו שקוראים ספר בלשי, ואכן יש בו מן הבילוש והחקירה. זהו ספר היסטוריה יוצא מן הכלל המתאר תקופה שלמה דרך דמותו של איש אחד ובני משפחתו, והוא רצוף בסיפורים על אישים ואירועים בני התקופה, ראשית המאה ה-17, ובאופן זה מחיה מאה שאפשר לכנותה "מאה של התחזות", שכן המעבר מדת לדת היה שכיח.

"שמואל פאלאצ'ה היה בראש ובראשונה הרפתקן, שהנסיבות אילצו אותו לצאת בתנאים קיצוניים לחיפוש אחרי מקומות ואמצעים להישרדות", כותבים המחברים בפרק הסיכום, וכן, "הרפתקאותיו החלו בשנת 1603 בבריחתו ממרוקו עקב מגפת דֶבֶר, מחסור ומלחמת אזרחים" (עמ' 181).

ניסיונו של פאלאצ'ה להשתקע עם כל משפחתו בספרד לא צלח, למרות שהיו בידיהם תעודות של "יהודים ברישיון" (אחרי הגירוש לא הורשו יהודים להיכנס לספרד), אבל תשוקתם לספרד היתה כה חזקה עד שהם היו מוכנים להמיר את דתם לקתולית ובלבד שיוכלו לגור בה. גם הניסיונות להשתקע בהולנד לא ממש צלחו. פאלאצ'ה לא התקבל לקהילת היהודים הפורטוגלים, "בני האומה", שיצרו קהילה סגורה ומלוכדת שלא נתנה אמון ביהודים מן המגרב. ולמעשה היו שמואל פאלאצ'ה ובני משפחתו יהודים ללא מקום וללא עוגן. במרוקו היו פגיעים, בספרד היה מצבם בלתי נסבל, ובהולנד

אולצו לגור בהאג, שעדיין לא היתה בה קהילה יהודית, ולא באמסטרדם שאליה השתוקקו.

בשל מסעותיו הדיפלומטיים והשתתפותו בשודדים היה שמואל פאלאצ'ה חשוף כל הזמן לסיכונים. הוא ניסה את מזלו גם במסירת ידיעות לאיסטנבול, ניסה למצוא פטרונים שישכרו את שירותיו כמתווך, מתורגמן ודיפלומט, ובכל אלה הצליח חלקית אם בכלל. ולמרות הכל "הצליח ליצור לעצמו ואף לצאצאיו שדה להתגדר בו — שדה היחסים בין הולנד למרוקו, שהוא הגן עליו בחירוף נפש מהתערבות חיצונית מכל סוג ומין". מה שראוי להערצה. "שמואל, כמו יתר בני משפחתו, היה אדם שנשא בתוכו שורשים שונים וזהויות שונות, והיה מסוגל לפי כורח הנסיבות שהוא נאלץ לעמוד מולן, לדובב אותו חלק בתוכו שהיה המתאים ביותר למצב הנתון".

במכתב למלך ספרד מ-1607 כתב כי "באשר לנפש, אלוהים נמצא בכל העולם" (en todo el mundo). נשמע שפינוזיסטי. ומעניין כי למשפחת פאלאצ'ה היה סכסוך ממושך עם סבו של שפינוזה, אנריקה גרסו, שהתגורר באנטוורפן והשתקע באמסטרדם סביב שנת 1605. הטענה נגדו היתה שקיבל למכירה כמות גדולה של אבנים טובות ותכשיטים והעלים אותם.

הספר מתאר את קורות חייו של שמואל ומשפחתו כנדודים בין מרוקו (פאס ומרקש) להולנד (בה השתקעו בני המשפחה בהאג כשגרירים של סולטן מרוקו), מדריד שבה חשקה נפשם, צרפת ולונדון, שאליה הגיע שמואל בגלל סופה שהטביעה שתיים מאוניותיו ובה הושלך לבית-כלא לדרישת שגריר ספרד.

בני משפחת פאלאצ'ה ששירתו את השליטים של מרוקו היו קוֹרְסָרִים, שודדי־ים בשליחות הסולטן או השריף שאחת ממטרותיהם היתה השגת שלל אנושי, שבויים, שבהם השתמשו עד לפדיונם (מה שלא תמיד קרה) לעבודות ציבוריות בבניית נמלים או לעבודות הבית אצל המשפחות העשירות או בחצרות מנהיגי הקורסרים. לפדיונם הוקמו מסדרים דתיים. המומחים מעריכים כי במאות ה-16 וה-17 נשבו והוחזקו בשטחי האסלאם לפחות מיליון איש. היו שבחרו להתאסלם ואז שוחררו. השבויים היו לרוב עניים, בני קלבריה, קורסיקה, פרובנס, מורסיה ואנדלוסיה.

הגבולות הסמליים, הדתיים, באזור הים התיכון היו קלים לחדירה ולחצייה ורבים מן השבויים התאסלמו. בארצות המגרב יצרו המתאסלמים מעין קסטה בעלת פונקציה צבאית ופוליטית חשובה. הם חיו בינם לבין עצמם, בדומה למורסיקוס, האנוסים המוסלמים שגורשו מספרד. הם גרו באותן שכונות, עסקו באותם מקצועות, שיתפו פעולה בעסקי הפיראטיות והיו מתרגמים ומזכירים. גם המורסיקוס שחזרו כביכול לאסלאם וגם המתאסלמים חיו בסביבה סגורה ונבדלת, ואפשר לומר עליהם, טוענים מחברי הספר, שהם לא היו מוסלמים ולא נוצרים, אנשים ללא דת, ללא אמונה או נאמנות. המרת הדת היתה אסטרטגיה הישרדותית גם במשפחת פאלאצ'ה. אבל מעניין ללמוד שבהפלגותיהם או נסיעותיהם תמיד לקחו אתם טבח כדי לקיים את הלכות הכשרות.

הם היו מרגלים, סוחרים, יורדי־ים, מתורגמנים ודיפלומטים, קורסרים או פיראטים. שמואל עסק בסחר תכשיטים. הצורפות היתה מלאכה יהודית טיפוסית בחצרות המלוכה האירופיות והמוסלמיות. הסוחרים היהודים במרוקו ייבאו יהלומים גולמיים מהודו ועסקו גם בליטושם, ועיבדו גם אלמוגים, ענבר ואבני אודם. אנטוורפן היתה מרכז חשוב מאוד לקניית אבנים יקרות ומכירתן, ממש כמו היום.

מוצאה של משפחת פאלאצ'ה הוא מספרד. לשון הדיבור שלהם היתה ספרדית. בשלהי המאה ה-16 התגוררו בפאס, שבה נולד שמואל ובה חי בשנותיו הראשונות. פאס היתה בימי הביניים אחת הערים החשובות ביותר במערב המוסלמי והיתה בה קהילה יהודית גדולה. בגלל חשיבותה מוקדש לעיר פאס פרק מיוחד בספר. כאן בנה הסולטן פאס חדשה ובה שיכן את היהודים ברובע שנקרא מלח, הרובע היהודי הראשון בצפון-אפריקה שערי הנמל שלה היו כבושות בידי הנוצרים. העיר הראשונה שנפלה בידי הפורטוגלים היתה סאוטה (1415).

בימי ישיבתו בהולנד נחשב שמואל פאלאצ'ה חכם ואדוק בדתו, אבל לא הצליח להשתלב ממש בחיי הקהילה היהודית הפורטוגלית באמסטרדם ואף פעם לא עשה עסקים עם פורטוגלים אלא רק עם קברניטים וסוחרים הולנדים. כשנזקקו ילדיו לרופא לא פנו למי מבני "האומה", ואיש מבני משפחתו לא בא בקשרי נישואין עם חברי הקהילה הפורטוגלית באמסטרדם. החל מ-1611 הוכרח על-ידי השלטונות להתגורר בהאג.

שמואל פאלאצ'ה החזיק במונופול על הסחר המרוקאי עם ארצות השפלה, שעיקרו היה יבוא וייצוא של נשק וספינות מלחמה למרוקו. בין 1609 ל-1614 ערך שמואל לפחות חמישה מסעות למרוקו ועוד נסיעות לאנגליה. בני המשפחה התרוצצו בין האג, אמסטרדם, רוטרדם ומידלבורך. אחד הסיפורים המעניינים בספר הוא סיפור שוד הספרים של הסולטן מולאי זידאן (עמ' 122), שהובאו לספרד לספריית האסקוריאל, שם הם נשמרים עד היום. כ-4000 ספרי רפואה, פילוסופיה, דקדוק, משפט ומדיניות.

בני המשפחה ראו עצמם כמתווכים, שליחים ומתרגמים שבכוחם לחולל קשרים בין עולמות שונים ולעבור משפה לשפה כשהם פועלים בזירה הבינלאומית. מה עלה בגורלם מאז ועד היום? אחד מענפי המשפחה עבר לליבורנו, אחר נשאר באמסטרדם. מצאצאיה הבולטים: איזק פן יודה פאלאצ'ה היה רב ראשי בין השנים 1886 ל-1926 של הקהילה הפורטוגלית באמסטרדם, ובנו יודה לאון פאלאצ'ה היה פרופסור ללשונות שמיות באוניברסיטת אמסטרדם ובמלחמת העולם השנייה נרצח באושוויץ. בימינו עדיין מוצאים צאצאים של המשפחה במרוקו ובהולנד. ראוי היה לחקור את השושלת, מרמזים מחברי המחקר המצוין הזה בסוף הספר, המומלץ לכל חובבי ההיסטוריה בכלל וההיסטוריה של האנוסים בפרט.